

LITTERATUR

JENS KNOCKE:

Nomenklaturan och realsocialismen

Nomenklaturans mästare är en bok av den numera i Bonn bosatte sovjetiske historikern Michael Voslensky, översatt till franska från ryska och tyska. Sovjetforskningen på franska är omfattande, vilket, inom parentes sagt, kan förklara fransmännens brist på entusiasm för besökande Sovjetledare. Det är också via franskan som vi fått ett ord som annars länge använts enbart i Östeuropa, nämligen "realsocialism", *le socialisme réel*, för att beteckna socialismen som den faktiskt, d v s här och nu, fungerar. Voslenskys första bok finns redan på svenska, *Nomenklatura* (Tidens Förlag, Stockholm 1983, och som talbok på stadsbiblioteken). Den här bör också snarast översättas, och översättaren kommer inte att få tråkigt eftersom *Nomenklaturans mästare* på sina ställen är direkt rolig, det sorgliga ämnet till trots. Och på förlagsbilden liknar Michael Voslensky faktiskt Mark Twain, fast utan mustascher.

Michael Voslensky: **Les maîtres de la Nomenklatura**, Pierre Belfond, Paris 1989

Det är också Voslenskys franska förläggare, Belfond, vi kan tacka för att vi alls känner till det ryska ordet "Nomenklatura". Facktermen nomenklatur används ju, t ex i svenskan, i betydelsen en systematisk ordlista eller förteckning inom en vetenskap eller ett yrke, men sedan Belfond (1980) gav ut hans "Nomenklaturan: de privilegierade i Sovjetunionen" (*La Nomenklatura — les privilégiés de l'U.R.S.S.*, Pierre Belfond, Paris 1980), har den ryska formen och dess betydelse blivit kända även i vår del av världen. 1984 års upplaga av det franska uppslags-

verket Stora Larousse har sålunda under ordet "Nomenklatura":

"Ryskt ord som betecknar en systematisk förteckning av de ämbeten som styr Partiets och statens organ och ekonomiska företag och sociala organisationer jämte förteckningen över de personer som förmodas inneha dessa poster, upprättad av Sovjetunionens kommunistpartis Centralkommitté. Michael Voslensky har spritt denna betydelse av ordet i sin bok *La Nomenklatura* (1980) genom att tillämpa det på den privilegierade klassen i Sovjetunionen bestående av den kader som innehar den beslutande makten och dess släktingar; det torde röra sig om en grupp omfattande tre miljoner individer."

Michael Voslensky föddes 1920 i Sovjetunionen. Hans första uppdrag, omedelbart efter Andra Världskriget, var som översättare, bland annat vid rättegångarna mot de nazistiska krigsförbrytarna i Nürnberg, sedan vid den allierade kontrollkommissionen. 1950 flyttas han hem till Moskva där han arbetar i nära kontakt med kommunistpartiets Centralkommitté innan han skickas på uppdrag i Prag och Wien för Världsfredskongressen. Åter hemma får han uppdrag av den sovjetiska Vetenskapsakademien, bland annat som sekreterare i Nedrustningskommissionen, sedan som viceordförande i Historikerkommissionen Sovjetunionen/DDR. Hans professur i historia vid Lumumbauniversitetet i Moskva och hans plats i Rådet för socialvetenskap har gett honom ytterligare anknytning till den mäktiga Centralkommittén. Voslensky har träffat åtskilliga av de mästare och gesäller som utgör eller aspirerar till dagens Nomenklatura.

Både på franska och på svenska har ju ordet "mästare" två betydelser, dels härs-kare eller överman, dels virtuos i en svår konst, och denna tvetydighet i bokens titel är ingen tillfällighet. Den svåra konsten ifråga är den dagliga politiken inom Nomenklaturen och partiet, eller "apparaten", som ryssarna säger. Voslensky anspelar här och var på schack, men också på rysk roulett, lika relevant i sammanhanget: den aparatshik som ger sig in i spelet kan varken ge eller räkna på pardon. "Nomenklaturen har, en gång för alla, gjort till sin den princip som säger att den som inte är med oss är emot oss."

Den man — kvinnorna är få — som tagit sig in i Nomenklaturen och lyckas klamra sig fast där en tid har bevisat att han verkligen är mästare i ett farligt spel. Hans vinst är maktens sötma, priset är hans heder. Som Voslensky så tydligt visar upphöjer spelet korruption till dygd: systemet permanentar det moraliska förfallet i Sovjetunionen. Voslensky sympatiserar inte med de lyckade mygelvirtuoserna, han är upprörd över det elände de skapat för vanligt folk i hans fädernesland, och han föraktar dem för det pris som de själva fått betala. Men fenomenet Nomenklaturen perverterar livet för flera hundra miljoner människor. Nomenklaturen är sannerligen värd ett porträtt.

Voslensky är mannen att teckna det porträttet, inte bara därför att han är kunnig, utan också därför att han är bergtagen, av spelet såväl som av spelarna. Man kan vara fascinerad också av det onda. Är man därtill en skolad historiker begår man en läsvärd bok, och det är vad Voslensky gjort.

Voslensky är till skolning historiker, och han börjar därför med "anfäderna",

Karl Marx och Friederich Engels. Med all respekt för deras historiska och — i mindra mån — deras vetenskapliga betydelse har Voslensky svårt att gilla människan Karl Marx. Och ändå är det inga hemligheter Voslensky hittat, han har helt enkelt läst den omfattande brevväxlingen mellan Marx och Engels, en sann brevroman. Det är främst Karl som porträtteras, men inget tyder på att Friederich någonsin äcklades av vännens otroliga vulgaritet.

Karl Marx var ingen trevlig man. Lite generad citerar Voslensky följande brev (*Correspondence*. t 7, p 61 i den franska bibliografin): "Lasalle, denna negerjude, sticker gudskelov i slutet av denna vecka. Jag är numera säker på, som förresten framgår av hans huvudform och hårtyp, att han nedstammar från negrer, en av dem som följt med Moses vid flykten ur Egypten (med mindre än att hans mor eller farmor har legat med en neger). Sannerligen, denna blandning av den judiska typen och den germanska på negroid grund kan endast ge upphov till något underligt." Föraktet drabbar också belgare (smutsiga), danskar, islänningar, engelsmän (förstockade) och den "slaviske lögnaren." Endast germanen finner nåd inför de tvås ögon. Inte underligt att historiker frågat sig hur mycket Adolf Hitler hämtat hos Karl Marx; säkert är att Hitler läst Marx.

Karls kvinnoosyn då? "Kvinnor måste uppenbarligen alltid hållas under förmynderskap" skriver han till Friederich (*Corr.* t 10, p 143). Familjen? "A very happy event: i går underrättades jag om att min frus onkel dött." Han omtalar sin mor som "den som hindrar att jag ärver." Han gör familjens olycksaliga piga, Hele-ne, med barn och förnekar faderskapet

genom att i många år få Engels att framstå som fadern; barnet — Frederick — får besöka Helene endast genom köksingången. Osv osv.

De två Anfäderna framstår med andra ord som ovanligt fränstötande personligheter. Men enligt Voslensky ådagalägger de en "beundransvärd enträgenhet", nämligen i etableringen av en ideologi, och deras politiska skicklighet är för Voslensky höjd över allt tvivel. Med anspråket på vetenskaplighet är det sämre ställt, vilket de två vännerna var intelligenta nog att också själva inse. Så skriver Marx i ett brev till Engels (*Corr.* t 5, p 15): "Det är möjligt att jag biter mig i tummen, men i så fall kan man ju alltid klara sig undan med en smula dialektik. Det är klart att jag ställt upp mitt artilleri så att jag får rätt även i motsatt fall."

Voslensky sammanfattar: "Sålunda föddes marxismen — en världsåskådning, en tanke presenterad som vetenskaplig teori." Voslensky tror att Marx och Engels ingalunda saknade politisk fantasi, och han anser det därför rimligt att utgå ifrån att de som lanserade den berömda tanken på proletariatets diktatur visste vad som komma skulle: "en namnlös, hemlig och diktatorisk härskarklass som utgav sig för att vara proletariatets spjutspets." Och kapitlet om Lenin motsäger då inte denna dystra efterhandsprofetia.

Voslensky bygger sitt porträtt av Vladimir Iljitj Lenin bland annat på material som blivit tillgängligt först under senare tid, tack vara glasnost rent av också i Sovjetunionen. Hit hör en kall beräkning av vilka lidanden bolsjevikrevolutionen åsamkade det ryska riket. Man kan i dag beräkna att under åren 1917—1922 döddes tretton miljoner civila. Tretton miljo-

ner klassfiender, d v s adliga och storborgare? Icke, svarar Voslensky: det fanns nämligen, allt som allt, knappt 2,5 miljoner adliga att ha ihjäl, och antalet storborgare var mycket begränsat, 1,5 miljoner högt räknat, tillsammans alltså på sin höjd fyra miljoner adliga och storborgare. Ur dessa två skikt räddade sig två miljoner till utlandet. Kvar blir alltså minst elva miljoner avrättade, mördade och ihjälsvultna. Att det fanns inte så få barn bland dessa elva miljoner klassfiender är ett faktum, än i dag kusligt levande i det ryska folkminnet.

Men det var ju också Lenin som 1917 publicerade sina "Profetiska ord" där han så poetiskt säger att revolutionen skulle liknas vid barnafödande som "av kvinnans kropp gör en smärtsam, halvdöd, pinad köttmassa." Smaskiga profetiska ord.

Två fäder hade den ryske prinsen Sviatopolk som föddes år 6488 efter världens skapelse (år 980 e Kr.): hans svåger tog, efter att ha slagit ihjäl sin bror, dennes hustru, och så fick Sviatopolk, senare med tillnamnet "Den Förbannade", två fäder.

Också Nomenklaturen har två fäder, säger Voslensky: Vladimir I Lenin och Josef V Stalin. Lenin och Stalin var inte vänner, men det var Lenin som fick in Stalin i kommunistpartiets Centralkommitté, det var Lenin som gjorde Stalin till medlem i sin regering och det var Lenin som lät Stalin bli generalsekreterare i Centralkommittén. "Stalin är den naturliga förlängningen av Lenin," säger Voslensky. Tillsammans skapade de det maktsystem som numera kallas Nomenklaturen. Högst upp i Nomenklaturen sitter det sovjetiska kommunistpartiets Centralkommittés generalsekreterare.

Det är naturligtvis inte Sovjetunionens

284 miljoner medborgare som väljer den mäktige generalsekreteraren, men det är inte heller partiets medlemmar (20 miljoner eller 7 % av befolkningen) som utser sin partiledare. Ej heller är det delegaterna vid partikongressen, utan det är Sovjetunionens kommunistpartis Centralkommitté, d v s 307 personer (eller 0,0001 % av befolkningen), som formellt avgör. Även detta avgörande är en formsak. I realiteten är det tolv man, nämligen Politbyråns medlemmar, som föreslår den nye generalsekreteraren för Centralkommittén. Centralkommittén kan tacka ja "efter enhälligt omröstning" eller "enhälligt" – skillnaden de två termerna emellan är att den förra betyder att inte alla röstade för kandidaten (fallet när Michail Sergejevitj Gorbatsjov blev generalsekreterare, den 11 mars 1985).

Generalsekreteraren representerar sålunda inte folket, inte Partiet, inte ens partiets Centralkommitté, utan Politbyrån, la crème de la crème. Alla generalsekreterare har varit medvetna om detta, och för att vinna legitimitet i utlandet har de fått förse sig med diverse titlar. Josef Stalin kallade sig regeringschef samt, under kriget, försvarsminister med mera. Leonid Brezjnev, liksom efterträdarna Juri Andropov och Konstantin Tjernenko, utsåg sig själva till ordförande i Högsta Sovjet. Michail Gorbatsjov har som bekant skapat och sedan valt titeln president, en förutsättning för att äta lunch hos drottning Elisabeth II.

Detta kan man skratta åt, men Voslensky visar att skämtet innehåller en viktig sanning: tillsättningsproceduren uttrycker att den som härskar över Sovjetunionen gör det i kraft av att vara den högst uppsatta inom Nomenklaturen. Det ingår i

realsocialismen att göra det helt klart för envar som lever under systemet eller, som alla vi andra, tvingas att leva med det, att det är Nomenklaturen som härskar. Nikita Chrusjtjov var ordförande i Sovjetunionens ministerråd, men som bekant kunde inte detta rädda honom när det kom till kritan: "Koncentration av makten kan göra partichefen till diktator endast med Nomenklaturans stöd," slår Voslensky fast, och detta är avgörande för förståelsen av dagens situation.

Genom Voslenskys porträtt av varje generalsekreterare och hans närmaste män börjar vi ana hur ormboet ser ut, hur man slingrar sig för att komma upp, eller förhåla dränken. Intrigerna kulminerar då och då i byte av generalsekreterare, men enligt Voslensky förbereds ständigt, inom Nomenklaturen, en statskupp, i stil med vad vi annars i dag känner bara från sådana länder i Tredje Världen där befolkningen räknas för intet.

Den nuvarande generalsekreteraren är ett exempel på likgiltigheten för folkets ve och väl: innan han fick den posten hade Gorbatsjov hand om lantbruket och här har han, enligt Voslensky, inte bara misslyckats med att rätta upp en förfärlig situation, han har inte ens lyckats hindra att den förvärrades, "vilket ingalunda hindrat honom från att nå toppen." Men Voslensky gör gällande att det inte bara är politiskt som Sovjetunionen är ett u-land: "Sovjetunionen gör anspråk på att vara mänsklighetens avant-garde medan det i realiteten är ett underutvecklat land." Är Sovjetunionen då alls en supermakt? Ja, svarar Voslensky, på det militära planet; Sovjetunionen är också på långa vägar den största exportören av vapen till Tredje Världen. Och Voslensky citerar en

medlem i Centralkommittén: "Försvarssektorn är helig för oss; det kommer inte på tal att det skall finnas brister på den nivån." Men på alla andra områden går det bra med brister.

80 % av den tid — 65 miljarder timmar per år — som befolkningen tillbringar i köerna går åt för att köpa livsmedel, enligt den sovjetiska Vetenskapsakademien. Barnadödligheten placerar Sovjetunionen på femtionde plats i världsstatistiken, under Barbados och Mauritius. Det finns 4 000 distriktssjukhus i landet, och av dem har 700 inget vatten alls, 2 000 är utan avlopp och 2 500 saknar varmt vatten. Utgifterna för vård uppgår till 700 kr per år och person i de "rika" Estland och Litauen, till 544 kr i Moldavien, till 433 kr i Kirgistan och till 413 kr i Tadjikistan. Voslensky fortsätter med statistik över tuberkulos och tarmsjukdomar, skolbarnens hälsa (hälften av skolorna saknar centralvärme, vatten och avlopp), och antalet studenter per tusen invånare som nu förlämnar Sovjetunionen 23:de rangen (för tio år sedan nionde) i världen. Och Voslensky är nog med att påpeka att han citerar uteslutande officiell statistik. Läsaren frestas hålla med den engelska tidskriften *The Economist* som kallat Sovjetunionen ett Övre Volta med kärnvapenbärande raketer.

Är det, frågar sig Voslensky, verkligen omöjligt för Sovjetunionen att finna en lugnare och klarare procedur för att byta ledare? Ja, svarar han, det är omöjligt, ty Nomenklaturen avskyr "de oföretsebara konsekvenserna av en institutionalisering. Dess ultrakonservativa mentalitet avskräcker den från att riskera något som helst experimenterande inom det för den avgörande området," maktapparaten.

"Man har maktens monopol, och man släpper inte det bytet för att jaga efter skuggor."

Voslensky börjar sin genomgång av Gorbatjovs realpolitik med att ta västliga läsare ner på jorden: Väst tycks av varje ny generalsekreterare hoppas att just han, omsider, skall göra Sovjetunionen till ett normalt land. Sådana förhoppningar är emellertid dömda att grusas eftersom Sovjetunionens politik inte beror på generalsekreterarens goda eller onda vilja, utan på Nomenklaturans reella intressen. Detta vet sovjetmedborgarna sedan Chrusjtjov, men vi verkar ha svårt inse det. Att Gorbatjov är en relativt ung man har ingen betydelse: Stalin var yngre än Gorbatjov när han kom till makten. Inte heller den i Väst så omtalade förnygringen inom Politbyrån imponerar på Voslensky (som härvidlag bland annat stöder sig på den franska sovjetforskaren Michel Tatu).

Michail Sergejevitj Gorbatjov är född 1931, i Stavropol i Norra Kaukasien; både hans farfar och far tillhörde Nomenklaturen. 1950 skrivs han in vid juridiska fakulteten i Lomonossov-universitetet i Moskva, vilket inte är allom givet. Enligt intervjuade studiekamrater från den tiden var Gorbatjov föga intresserad av studierna och juridiken, utan satsade målmedvetet på en politisk karriär. 1978 — han var då en mogen man — publicerade Gorbatjov i Stavropols Pravda en panegyrik över Brezjnevs krigsmemoarer, en bok som, enligt Gorbatjov, utmärker sig "genom djupet av sitt ideologiska innehåll, genom vidden i generaliseringarna och författarens åsikter. Boken har framkallat ett varmt eko i alla sovjetmedborgares hjärtan. Kommunisterna och alla arbetare i Stavropol uttrycker en tacksamhet utan

gränser gentemot Leonid Iljitj Brezjnev." Sex månader senare befordrades Gorbattjov.

Voslensky tror dock inte att det var denna hyllning till ledaren — bland annat känd för att aldrig läsa vad det vara mån-de — som var orsaken till avancemanget: "Inom Nomenklaturen är det aldrig individen som uppnår de höga positionerna, utan alltid gruppen. Härav kommer den tradition som kräver att de som befinner sig högt upp stödjer sig på Nomenklaturamedlemmar från sin region och i sin tur hjälper dessa att komma upp sig i hierarkin." Detta stillsamma påpekande är, som framgått, inte Voslenskys enda allusion på u-landsfasoner i Sovjetunionen. Hur som helst, Gorbattjov förstår att utnyttja den lokala regionen: både Suslov och Andropov är från trakten, och Gorbattjov "har ett angenämt leende", som Gromyko sagt om honom, visserligen med tillägget att detta leende döljer "tänder av järn". Men än så länge bara ler Gorbattjov mot Brezjnev-garnityret, bland annat vid traktens kuranläggningar där många av de gamla och mycket gamla koryféerna ofta vistas.

Voslenskys redovisning av maktkampen kring den senile Brezjnev illustrerar den mogna Gorbattjovs smarthet i det lilla, och hans förslagenhet i de större sammanhangen. Däremot vet Voslensky föga att berätta om mannen och hans familj. Juri Andropov, en av Gorbattjovs företrädare — och allierade inom Nomenklaturans topp — dolde sin fru för omvärlden, Gorbattjov döljer visserligen inte sin fru Raissa, även om hon syns mindre på sistone, men är noga med att aldrig omnämna andra familjemedlemmar. Raissa har sålunda aldrig svarat på frågor om parets

barn. Ej heller har journalister fått besöka något av Gorbattjovs många residenser; det enda man vet är att han helst bor på landet och i patricierhus i stan, och har dyra vanor (västjournalister har hittat Gorbattjovs London-skräddare, och påstår sig rent av veta vad armbandsuret och Raissas örhängen kostat, liksom de givetvis följt Raissa med hennes Gold Card från American Express på hennes inköpsrundor i Väst). Som Voslensky för-synt påpekar är inte paret Gorbattjov typiskt för dagens sovjetmedborgare (enligt *The Economist* ligger BNP per invånare i Sovjetunionen under Gabons). Men, som Stalin sa med anledning av polischefen Beria och hans olyckliga skolflickor, "när någon arbetar bra och mycket skall han ges möjlighet till ordentlig avkoppling."

Och enligt Voslensky arbetar Gorbattjov hårt. Han talar med sydrysk accent och mästrar inte alltid språkets alla nyanser, men Voslensky betraktar honom likafullt som en framstående talare, bland annat därför att han kan tala utan manuskript, vilket är ovanligt i Sovjetunionen. "Gorbattjov är en mycket talangfull politiker", konstaterar Voslensky. Han är dagens mästare inom Nomenklaturen, men inte enväldshärskare, och de resultat han uppnått rör än så länge nästan enbart utrikespolitiken,

När därför den sovjetiska pressen under Gorbattjovs glasnost — genomsiktighet — har blivit betydligt mera innehållsrik än tidigare beror det på att Gorbattjov nu fullföljer två syften, tror Voslensky: eftersom merparten av Nomenklaturen är mer eller mindre stalinistisk och motarbetar Gorbattjovs reformer inom Politbyrån och "apparaten" (partiet) använder Gorbattjov pressen för att diskreditera Stalin

och Brezjnev, precis som Chrusjtjov hade gjort före honom. Det andra syftet är mer subtilt och siktar på att vinna den inhemska intelligentsian, misshandlad under Stalin, oälskad under Chrusjtjov och miss-tänkliggjord under Brezjnev. Gorbattjovs inställning till intelligentsian är enligt Voslensky visserligen tvetydig, men Gorbattjov tycks ha förstått att om Sovjetunionen skall ha någon chans att komma ur sin underutveckling måste intelligentsian, och då i synnerhet den tekniska och vetenskapliga delen, mobiliseras. Nu arbetar denna utan entusiasm; den fullgör förelagda uppgifter, men inte mera, och detta omöjliggör det språng framåt utan vilket Nomenklaturen kommer att stjälpas Gorbattjov.

I bokens avslutande kapitel sammanfattar Voslensky Rysslands och Sovjetunionens moderna historia och räknar upp några av de förhoppningar man i Väst haft på utvecklingen i Sovjetunionen. Är det t ex rimligt, som man trott i decennier och i synnerhet sedan Brezjnevs död, att tänka sig att Nomenklaturen kommer att ersättas av teknokrater? Stalins Nomenklatura lyckades ju göra sig av med Lenins gamla garde under 1930-talets senare hälft. Men nej, säger oss Voslensky, det är naivt att tro att teknokraterna – som visserligen finns, men alltid i apparatens periferi – skall kunna bryta apparatchikernas maktmonopol. Nomenklaturen har lärt sig av Lenins och andras misstag och sänker inte garden. Visserligen händer det att experter släpps in i Nomenklaturen, men då, visar Voslenskys erfarenhet, förvandlas de snart till lika goda kålsupare.

Kan man då tänka sig en lugn utveckling mot en liberalisering, mot en "post-

Nomenklatura" regim? Knappast, den härskande klassen – som Voslensky då och då kallar "den feodala" – kommer inte att ge upp sin position, trots medlemmarnas eventuella nummerkonton i Schweiz. Voslensky avhåller sig från att spå om utgången av en eventuell folklig resning mot Nomenklaturen, vis som han är av historiens lärdomar om utgången av revolutioner. En statskupp då? "Västerns politiker har som uppgift inte bara att tillförsäkra sig en militär överlägsenhet mot den grupp som skulle kunna komma att bildas mot Nomenklaturen," skriver han därför, "utan Väst måste också lägga hinder i vägen för varje utveckling mot ett krig." Och till den ändan finns det bara ett medel: att få Nomenklaturen att följa den fredliga utvecklingens väg. Eftersom det inte är möjligt att övertyga Nomenklaturen måste man skapa en situation i vilken dess egna klassintressen får den att föredra ett fredligt återtåg inför den "historiska processen: dess tillbakadragande från makten."

Men är detta alls realistiskt? Och om Nomenklaturen förlorar sin makt, kommer man då inte att stå inför ett kaos som leder till en ny diktatur?

I bokens sista rader drömmer Voslensky, trots all sin försiktighet, om det samhälle som skall komma efter Nomenklaturen. "Än känner vi det inte, det tillhör ett fjärran sekel. Allt vad man i dag kan säga är att detta samhälle inte kommer att bli barn till marxismens grundare och Nomenklaturans mästare. Ty vår värld... går inte från friheten till slaveriet utan från slaveri till frihet."

Och Voslensky är ju trots allt historiker. Kanske han vet vad han talar om?